

Μακεδονικά

Τόμ. 3 (1956)

Η νέα μονή Θεσσαλονίκης

Γ. Ι. Θεοχαρίδης

doi: [10.12681/makedonika.1107](https://doi.org/10.12681/makedonika.1107)

Copyright © 2015, Γ. Ι. Θεοχαρίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Θεοχαρίδης Γ. Ι. (1956). Η νέα μονή Θεσσαλονίκης. *Μακεδονικά*, 3, 334-352.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.1107>

Η ΝΕΑ ΜΟΝΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Δύο δημοσιεύματα, γενόμενα ἐσχάτως, τὸ ἐν ὑπὸ τοῦ Β. Λαούρδα,¹ τὸ δ' ἄλλο ὑπὸ τοῦ αἰδου. V. Laurent,² ἀνεξωγογόνησαν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν τῆς τοπογραφίας τῆς Θεσσαλονίκης διὰ τὴν Νέαν Μονήν, μοναστήριον τῆς πόλεως ταύτης κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, κατόπιν τῶν προσφερθέντων νέων, ἀγνώστων τὸ πρῖν, στοιχείων διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τοπογραφίαν τῆς μονῆς. Ὁ σκοπὸς τοῦ παρόντος εἶναι νὰ συμπληρώσῃ τὰ ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν προσφερθέντα στοιχεῖα δι' ἄλλων, γνωστῶν καὶ ἀγνώστων, καὶ νὰ παρουσιάσῃ, ὅσον ἐπιτρέπουσιν αἱ σημεριναὶ ἡμῶν γνώσεις, πλήρη τὴν ἱστορίαν καὶ τοπογραφίαν τῆς λησμονημένης ταύτης μονῆς τῆς πόλεως.

*
* *

Ἡ ὕπαρξις μοναστηρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα μὲ τὸ ὄνομα Νέα Μονὴ δὲν εἶναι νέα ἀνακάλυψις, ἃν καὶ τοιαύτη μονὴ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ πολλὰς ὑπηρεσίας παρασχόν, βασικὸν μὲν διὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλ' ἤδη βραδυποροῦν, ἔργον τοῦ Ο. Tafrafi.³

---

¹ Βασιλείου Λαούρδα, Ὁ Γαβριὴλ Θεσσαλονίκης. Βιογραφικά. Ἀθηνᾶ 55 - 56 (1951 - 52), σ. 199 - 214.

² V. Laurent, Le métropolitaine de Thessalonique Gabriel (1397 - 1416/19) et le couvent de la Née Moné. Ἑλληνικά 13 (1954), σ. 241 - 225.

³ Ο. Tafrafi, Topographie de Thessalonique. Paris 1913. Καὶ ἄλλαι πολλαὶ μοναὶ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 14ου αἰῶνος δὲν ἀναφέρονται, ὡς ὄφειλον, ὑπ' αὐτοῦ. Οὕτω π.χ. ἡ μονὴ Μαξίμου (MM, II, 434. 435. 515. 525), ἡ μονὴ τοῦ Ὑπομμνήσκοντος (MM, II, 525. Πρβ. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον Παλαμᾶ. PG, 151, 627. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. Textband. München 1948, Nr. 66/7, 432. Nr. 68/9, 574. Nr. 70/1, 561), κ. ἄ. Ἡ ἡμετέρα Νέα Μονὴ ὑποκρύπτεται εἰς τὸ Simoni τοῦ Tafrafi, ἔνθ' ἀν. σ. 199, ἀριθ. 15. Τὸ δὲ Simoni τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ παραγεγνωσμένου κειμένου τοῦ Ἰγνατίου τοῦ ἐκ Σμολένσκ ὑπὸ τῆς M me B. de Khitrowo, Itinéraires russes en Orient. Gênevè 1889, p. 147. Τὸ κείμενον τοῦ Ἰγνατίου ἐκ τῆς ρωσικῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀρσένιεφ μετὰ πιστῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως κατέστησεν εἰς ἡμᾶς προσίτον τελευταίως ὁ Μιχ. Θ. Λάσκαρις, Ναοὶ καὶ μοναὶ Θεσσαλονίκης τὸ 1405 εἰς τὸ Ὀδοιπορικὸν τοῦ ἐκ Σμολένσκ Ἰγνατίου. Τόμος Κωνσταντινίου Ἀρμενοπούλου. Ἐπιστ. Ἐπετ. Σχ. Νομ. καὶ Οἰκον. Ἐπιστ. Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης, τόμος 7'. Θεσσαλονίκη 1952, σ. 318 : «...Εἰς τοὺς Βλατάδες καὶ Ἰσαάκ, Λατόμου, Ἀκαπνίου, Νέα Μονή...».

Ἡδη ἀπὸ τὰ τὸ 1862 ἐκδοθέντα Acta Patriarchatus Constantinopolitani τῶν Miklosich - Müller εἶναι γνωστὴ ἡ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰῶνος ἔρις μεταξὺ τῆς μονῆς Ἀκαπνίου καὶ τῆς Νέας Μονῆς Θεσσαλονίκης περὶ ἐνὸς κτήματος τῆς πρώτης, τοῦ λεγομένου Βολλάδα, καὶ τῶν ὑποστατικῶν, τὰ ὅποια εἶχε τοῦτο εἰς τὸ μέχρι σήμερον σφζόμενον χωρίον τὸν Κολυνδρόν. Τὸ κτῆμα τοῦτο ἐσφετερίσθησαν οἱ Νεαμονίται ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἡγούμενον αὐτῶν, ὅστις ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ ἐπισκόπου Χαλκηδόνος, καὶ ἀπολαύοντες τῆς εὐνοίας τῶν Τούρκων κατακτητῶν τῆς πόλεως. Πατριαρχικὰ γράμματα ἀπευθύνονται τὸ πρῶτον μὲν κατὰ τὸ 1394 εἰς τὸν (ἡγούμενον τοῦτον καὶ) μητροπολίτην Χαλκηδόνος, ὡς καὶ εἰς τὸν τότε μητροπολίτην Θεσσαλονίκης (Ἰσιδώρον Γλαβᾶν),¹ τὸ δεύτερον δέ, ἐπειδὴ τὰ κατακρατούμενα δὲν εἶχον καὶ μετὰ ἑπταετίαν ἀκόμη ἀποδοθῆ, κατὰ τὸ 1401 εἰς τὸν μητροπολίτην Θεσσαλονίκης (Γαβριὴλ νῦν).² Νεωστὶ ἐμάθομεν πῶς εὗρισκοντο οἱ Τοῦρκοι ὡς κατακτηταὶ εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν τὸ 1394³ καὶ ποῖος ἦτο ὁ περιεργος οὗτος ἡγούμενος τῆς Νέας Μονῆς, ὁ φέρων τὸν τίτλον τοῦ Χαλκηδόνος.⁴

¹ M M, II, σ. 200 - 203.

² M M, II, σ. 518 - 520.

³ R. L o e n e r t z, Manuel Paléologue et Démétrius Cydonès. Remarques sur leurs correspondances. Échos d' Orient 36 (1937), σ. 483. Πρόκειται περὶ τῆς δευτέρας καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπὶ Βαγιαζήτ, ἧτις διήρκεσεν ἀπὸ 12ης Ἀπριλίου 1394 μέχρι τοῦ 1402. Πρβ. ἀντιρρήσεις τοῦ Λάσκαρι, Ναοὶ καὶ μοναὶ κλ., ἐνθ' ἄν. σ. 339.

⁴ V. L a u r e n t, ἐνθ' ἄν. Οὗτος εἶναι ὁ Γαβριήλ, ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ἰσιδώρον Γλαβᾶν εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον Θεσσαλονίκης τὸ 1397. Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Μακαρίου Χούμνου, τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Νέας Μονῆς, καὶ συνεχιστὴς τῆς ὑπ' ἐκείνου ἀρξαμένης οἰκοδομήσεως τῆς μονῆς. Ἐφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸ τῆς πρώτης ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων, γενομένης τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1387. Εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐγένετο ἡγούμενος τῆς μονῆς τῆς Χώρας, γενικὸς ἐπιθεωρητὴς πάντων τῶν πατριαρχικῶν μοναστηρίων καὶ τέλος μητροπολίτης Χαλκηδόνος. Ἐπέστρεψεν εἰς Θεσσαλονικὴν μὲ τὸν τίτλον τοῦ Χαλκηδόνος ἐν μέσῳ τῶν μοναχῶν τῆς Νέας Μονῆς αὐτοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς πιθανῶς τοῦ 1394, πρὸ τοῦ θανάτου λοιπὸν τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἰσιδώρου Γλαβᾶ, ἐπισυμβάντος τὴν 11ην Ἰανουαρίου 1396 (βλ. R. L o e n e r t z, Isidore Glabas, métropolitaine de Thessalonique (1380 - 1396). Rén. d. Étud. Byzant. 6 (1948), σ. 181) καὶ ὅταν ἡ Θεσσαλονικὴ δὲν εὗρίσκετο ἀκόμη τὸ δεύτερον εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων (12 Ἀπριλίου 1394 - 1402). (Τὸ ἔγγραφο, τὸ φέρων τὸν Γαβριήλ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν Μάϊον 1394, εἶναι μεταχρονολογημένον, ὡς φαίνεται. Βλ. L a u r e n t, ἐνθ' ἄν. σ. 247 καὶ σημ. 6). Ἀνῆλθεν εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον Θεσσαλονίκης ὡς διάδοχος τοῦ Γλαβᾶ μετὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1397 καὶ μετὰ πολυμήνους προστριβὰς πρὸς τὸν ἀνταπαιτητὴν τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου πατριαρχικὸν ἔξαρχον καὶ ἡγούμενον τῆς μονῆς Μαξίμου τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης παπᾶν Ναθαναήλ.

Εἰς μοναχὸν τῆς Νέας Μονῆς ταύτης Θεσσαλονίκης ἀπευθύνονται ἀναμφιβόλως τρεῖς ἐκ τῶν ὀκτὼ ἐπιστολῶν τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἰσιδώρου τοῦ Γλαβᾶ (1380 - 1396), τὰς ὁποίας ἀπέστειλεν οὗτος εὑρισκόμενος ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς Φιλόθεον τὸν Νεαμονίτην καὶ τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ὁ ἀείμνηστος Σπ. Λάμπρος.¹

Ἐξ ἀχρονολογήτου ἐγγράφου τῆς παρὰ τὰ σημερινὰ Βασιλικά τῆς Χαλκιδικῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τῶν Περιστερῶν² γνωρίζομεν ὅτι ἡ Νέα Μονὴ Θεσσαλονίκης ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου : «...καὶ προσε νέγκωμεν τὸ τοιοῦτον μονύδριον τῆς ἁγίας μεγαλομάρτυρος Φωτίδος τῆ πανάγνω καὶ θεοῦ ἡμῶν μητρὶ τῆ ὑπεραγία μου Θεοτόκω τῆ καὶ ἐπικεκλημένη Νέα Μονῆ καὶ πρὸς τοὺς ἐν αὐτῇ εὑρισκομένους μοναχοὺς. .».³ Ἀμφοτέρας τὰς δημοσιεύσεις ταύτας δὲν ἔχει ὑπ' ὄψει του ὁ αἰδὲς. Laurent.

Περὶσσότερα περὶ τῆς Νέας Μονῆς μαρτυροῦμεν ἀπὸ ἓν ἀφιερωτήριον γράμμα τοῦ ἔτους 1392, εὑρισκόμενον εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς μονῆς τῆς Λαύρας τοῦ Ἁθῶ, καὶ δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Fr. Dölger.⁴ Εἰς αὐτὸ ὁ κοσμοκαλόγηρος Δημήτριος Τζιρίγγης ἀναγκάζεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ ἐγγράφως παλαιὰς δωρεὰς του πρὸς τὴν Νέαν Μονὴν Θεσσαλονίκης. Ἐνοχληθεὶς, φαίνεται, ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς τῆς μονῆς, φοβουμένους ἀξιώσεις τρίτων ἐπὶ ἀγράφου παλαιᾶς δωρεᾶς, διηγεῖται ὠργισμένος σχεδὸν ὁ γέρον τὸ ἱστορικὸν τῶν δωρεῶν του. Πρὸ τεσσαράκοντα καὶ πλέον ἐτῶν εἶχε τὸ ἐργαστήριόν του εἰς ἐκμισθωμένον χῶρον τῆς αὐλῆς ἑνὸς μονυδρίου τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Θεσσαλονίκη. Ἐπισυμβᾶσα πυρκαϊὰ κατέστρεψεν ἐκεῖ τὰ πάντα. Ἐν ἀδυναμίᾳ ἀνοικοδομήσεως τοῦ μονυδρίου οἱ ἰδιοκτῆται αὐτοῦ ἐπώλουν τὸ οἰκόπεδον. Ἀγοράσας αὐτὸς τοῦτο, ἀνήγειρεν ἐκ νέου τὸ μονύδριον, τὸ καθολικόν του καὶ τὸ ἐργαστήριον. Ἦσαν δὲ δέκα ἕξ ἔτη περιπου, ἀφ' ὅτου οὗτος ἀφιέρωσε πάντα τὰ ἐκεῖ εἰς τὴν Νέαν Μονὴν τῆς πόλεως (περὶ τὸ 1375 λοιπόν):

¹ Σ π. Λάμπρος, Ἐπιστολαὶ τοῦ ἁγιωτάτου Ἰσιδώρου, ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης. Νέος Ἑλληνομνήμων 9 (1912), σ. 359. 363. 369.

² Περὶ τῆς μονῆς ταύτης βλ. Ἀναστ. Κ. Ὁρλάνδου, Τὸ καθολικὸν τῆς παρὰ τὴν Θεσσαλονικὴν μονῆς Περιστερῶν. Ἀρχεῖον τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος. Τόμ. 7 (1951), τεῦχος 2, σελ. 146 - 167.

³ Σ π. Λαυριώτου, Ἐγγραφα τῆς μονῆς Περιστερῶν. Θεολογία 5 (1927), σ. 266. Πρβ. Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἁθῶ. Ἑλληνικά 2 (1929), σ. 379 ἀριθ. ια'. Τὸ ἐγγραφοὺν χρονολογεῖται ὡς ὀλίγον πρὸ τοῦ 1394 ἐκ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Μανουὴλ Ἀλεξίου Ἀγγέλου Καίσαρος (τοῦ Φιλανθρωποῦ). Βλ. Λάσκαρι, Ναοὶ καὶ μοναὶ κλ. ἐνθ' ἄν. σ. 337 - 339.

⁴ Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. Textband. München 1948, Nr. 114: Privaturkunde (Stiftungsurkunde) des Demetrios Tziringes für das Kloster Nea Mone in Thessalonike vom Oktober 1392 (Archiv: Lavra).

«...ἐπειδὴ... πρὸς τὴν σεβασμίαν Νέαν Μονὴν εἶχον πολλὴν πληροφορίαν (=σχέσεις καὶ συναισθηματικούς δεσμούς) καὶ πρὸς τὸν ἅγιον ἐκείνον πατέρα μου, τὸν πανοσιώτατον ἱερομόναχον, τὸν μακαρίτην κῦρ Μακάριον, ἀφιέρωσα καὶ τὸ μονύδριον καὶ τὸ ἐργαστήριον κλ...».¹ Ποίος εἶναι ὁ πανοσιώτατος ἱερομόναχος, ὁ ἀποθαμμένος πρὸ πολλοῦ τὸ 1392, κῦρ Μακάριος τῆς Νέας Μονῆς, θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω.

Τὰς γνωστὰς ταῦτα καὶ πρὸ πολλοῦ δημοσιευμένας πληροφορίας περὶ τῆς Νέας Μονῆς Θεσσαλονίκης συνεπλήρωσε τελευταίως τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Λαούρδα δημοσιευθὲν ἀπάνθισμα τῶν ἱστορικῶν στοιχείων ἑνὸς ἐγκωμίου εἰς τὸν μητροπολίτην Θεσσαλονίκης Γαβριὴλ ἐκ τοῦ κώδ. Vaticanus graecus 1107, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Μανουὴλ Παλαιολόγον ἢ εἰς τὸν Μακάριον Μακρῆν.² Ἐκ τοῦ ἐγκωμίου τούτου μανθάνομεν ὅτι ὁ ἐν Θεσσαλονίκη γεννηθεὶς υἱὸς ἱερέως Γαβριὴλ ἀπεσύρθη νέος τῶν ἐγκοσμίων καὶ ἀφιέρωσεν ἑαυτὸν εἰς μοναχικὴν ἀσκησιν πλησίον ἀνδρὸς ἐξόχου λόγῳ καταγωγῆς, μορφώσεως καὶ ἀρετῆς, τοῦ Μακαρίου Χούμνου. Οὗτος ἦτο ἐγκλειστος εἰς κελλίον ἐντὸς τῆς πόλεως, οὐχὶ μακρὰν τῆς λεωφόρου, τῆς λεγομένης δηλαδὴ σήμερον Ἐγνατίας ὁδοῦ.³ Ὁ ἀσκούμενος πλησίον τοῦ Μακαρίου ἠσχολεῖτο ὄχι μόνον εἰς πνευματικὰς, ἀλλὰ καὶ εἰς χειρωνακτικὰς ἐργασίας: «...καὶ νῦν μὲν ἐξυλιζέτο, πόρρωθεν τοῦ ἄστεως ἐπιφοριζόμενος καὶ διὰ μέσης τῆς λεωφόρου πρὸς τὸ οἰκεῖον σεμνεῖον ἰών, νῦν δὲ σταφυλῶν ἐπιφυλίδας περιεοργάζετο...».⁴ Ἡ διέλευσις τοῦ φορτωμένου μαθητοῦ διὰ τῆς κεντρικῆς ἀρτηρίας τῆς πόλεως, καθ' ὁδὸν πρὸς τὸ κελλίον τοῦ Χούμνου, δίδει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ εὕρισκετο βορείως ἢ νοτίως τῆς σημερινῆς Ἐγνατίας, ἀλλ' οὐχὶ μακρὰν ταύτης (οὐχὶ π.χ. εἰς τὴν ἄνω πόλιν. Ὑπῆρχον ἄλλαι ἀρτηριαὶ διὰ τὴν συγκοινωνίαν πρὸς τὰ ἄνω μέρη τῆς πόλεως). Ἐν τῷ μεταξὺ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Γαβριὴλ καὶ ἄλλοι νέοι ἤρχισαν νὰ προσέρχωνται εἰς τὸν Μακάριον ὡς μαθηταὶ καὶ συνασκηταὶ του, ὀλίγον δ' ἀργότερον ὁ Μακάριος ἀπεφάσισε καὶ ἤρχισε νὰ κτίζη μονήν: «...ὁ μὲν ποιμὴν τὸν κάλλιστον τῆς πόλεως τόπον ἀπολεξάμενος, ἵνα δὴ ποτε καὶ βασιλεία ἴδρυντο, τοῖς φοιτηταῖς διακαθαίρειν ἐδίδοι καὶ πρὸς οἰκονομίαν εὐτρεπίζειν μοναστηρίου».⁵ Τὴν οἰκοδόμησιν

¹ Dölger, Schatzk. Nr. 114, 9 κέ.

² Λαούρδα, Ὁ Γαβριὴλ Θεσσαλονίκης, ἔνθ' ἀν., σ. 199. Ἐσφαλμένως ὁ αἶδελ. Laurent, ἔνθ' ἀν. σ. 242 σημ. 2, ὀνομάζει τὸν Μακρῆν Μανουὴλ, ἀντὶ Μακαρίου.

³ Περὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης βλ. Char. I. Makaronas, Via Egnatia and Thessalonike. Studies presented to David Moore Robinson, σ. 380 κέ.

⁴ Λαούρδα, ἔνθ' ἀν. 204.

⁵ Λαούρδα, ἔνθ' ἀν. 204.

τῆς μονῆς ἐσυνέχισεν ὁ Γαβριήλ, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μακάριος ἐκλήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς ἡγούμενος τῆς μονῆς Στουδίου.

Ὁ ἐγκωμιαστής τοῦ Γαβριήλ δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τῆς ὑπὸ τοῦ διδασκάλου καὶ μαθητοῦ ἀνεγερθείσης μονῆς, ὁ δὲ ἐκδότης τοῦ ἐγκωμίου παραιτεῖται, ὡς ἔξω τοῦ θέματός του, τῆς ἀνευρέσεως τῆς μονῆς ταύτης ἀφῆνων τοῦτο εἰς ἄλλους: «Δὲν ἠδυνήθη νὰ ταυτίσω τὴν ὑπὸ Μακαρίου τοῦ Χούμνου ἰδρυθεῖσαν ἐν Θεσσαλονίκη μονὴν πρὸς ἓν ἐκ τῶν ἐκεῖ ἰδρυμάτων τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος· ἡ μνεία πάντως ὅτι ἡ μονὴ ἰδρύθη «ἵνα δῆποτε καὶ βασιλεία ἴδρυτο» θὰ βοηθήσῃ τοὺς εἰδικῶς ἀσχολουμένους περὶ τὴν τοπογραφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων ἐν Θεσσαλονίκη, ὥστε ἐνδεχομένως νὰ λύσωσι τὸ πρόβλημα αὐτό».¹ Ὁ αἰδ. Laurent, ὅστις ἐν τῇ ἀναφερθείσῃ ἤδη ἐργασίᾳ του συνεπλήρωσε καὶ ἐτακτοποίησε διαφωτιστικώτατα τὰς περὶ τοῦ Γαβριήλ βιογραφικὰς πληροφορίες, ἀφιεροῖ εἰδικὴν προσθήκην εἰς τὴν ταύτισιν τῆς μονῆς καὶ φέγει τὸν ἐκδότην τοῦ ἐγκωμίου διὰ τὰ ἀνωτέρω: «Comment s' appelait la nouvelle fondation? Dans quelle partie de la cité se trouvait - elle? M. Laourdas qui s'est posé ces deux questions a laissé à d' autres le soin de les résoudre. Je crois qu'il aurait pu, en prêtant un peu plus d' attention aux textes qui ont passé sous ses yeux, trancher au moins la première. La nouvelle maison religieuse recut en effet le nom tout simple mais bien assorti de Nea Moni».² Τὸ ὄνομα Νέα Μονὴ ἐξάγει ὁ αἰδεσιμώτατος διὰ στερεωτάτου συλλογισμοῦ ἐκ τῶν ἀναφερθέντων πατριαρχικῶν ἐγγράφων. Εἰς ταῦτα ὁ πατριάρχης Ἀντώνιος τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1394 ἀπευθύνει ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ἐν Θεσσαλονίκη εὐρισκόμενον μητροπολίτην Χαλκηδόνας καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μοναχοὺς, ὀνομάζων αὐτοὺς ὅλους Νεαμονίτας, ἵνα ἀποδώσωσι κατακρατούμενον κτῆμα εἰς τοὺς Ἀκαπνιώτας μοναχοὺς: *ἐνὶ δίκαιον, ὅτι κατέχητε τοῦτο ὑμεῖς, οἱ Νεαμονίται*.³ Ὁ αὐτὸς πατριάρχης κατὰ τὴν αὐτὴν χρονολογίαν ζητεῖ ἀπὸ τὸν μητροπολίτην Θεσσαλονίκης (Ἰσίδωρον Γλαβᾶν), ὅπως συγκαλέσῃ τὰ ἀντιμαχόμενα μέρη, ἵνα ἀναγνώσῃ εἰς αὐτὰ τὴν συνοδικὴν ἀπόφασιν: *ἀναγνωσθείτω οὖν ἐμπροσθέν σου, παρόντος αὐτοῦ τοῦ Χαλκηδόνας καὶ τῶν Ἀκαπνιωτῶν, καὶ εἰ μὲν πεισθέντες οἱ Νεαμονίται*.⁴ Οὕτως ὁ Χαλκηδόνας ἐμφανίζεται ὡς ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Νεαμονιωτῶν, μετὰ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ἐν σῶμα καὶ τῶν ὁποίων τὰ συμφέροντα ὑπερασπίζεται. Τὸν τίτλον ὅμως τοῦ Χαλκηδόνας τὴν ἐποχὴν ταύτην ἔφερον

¹ Λ α ο ὑ ρ δ α, ἐνθ' ἀν. 208.

² L a u r e n t, ἐνθ' ἀν. 252.

³ Μ Μ, ΙΙ, 200.

⁴ Μ Μ, ΙΙ, 202.

ὁ Γαβριήλ, ὁ μαθητὴς τοῦ Χούμνου καὶ συνιδρυτῆς τῆς Νέας Μονῆς, ἄρτι ἐπιστρέψας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.

Διὰ τὸν γνωρίζοντα ὅτι ὁ Χαλκηδόνος τῶν Νεαμονιτῶν καὶ ὁ συνιδρυτῆς τῆς μονῆς τοῦ Χούμνου Γαβριήλ εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον δὲν εἶναι πράγματι μακρὰν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ μονὴ τοῦ Μακαρίου Χούμνου καὶ τοῦ Γαβριήλ εἶναι ἡ Νέα Μονὴ τῶν Νεαμονιτῶν, τῆς ὁποίας τὰ συμφέροντα πολὺ φυσικὰ ὑπερασπίζεται ὁ Χαλκηδόνος Γαβριήλ, ἀφοῦ πρόκειται περὶ τῆς μονῆς του.¹

Δικαιούμεθα τώρα νὰ ἴδωμεν εἰς τὸν Μακάριον τῆς Νέας Μονῆς τοῦ ἀνωτέρω ἀφιερωτηρίου γράμματος τοῦ Τζηρίγγη τὸν Μακάριον Χούμνον καὶ νὰ συμπληρώσωμεν οὕτω τὸν οὕτως ἢ ἄλλως ὀρθὸν συλλογισμόν τοῦ Laurent διὰ ρητῆς μνείας τῆς Νέας Μονῆς ἐν συνδυασμῶ μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Μακαρίου. Τὸ ἀφιερωτήριον ὅμως τοῦτο γράμμα διέφυγε τὴν προσοχὴν τῶν ἀνωτέρω ἐρευνητῶν, ἰδίως τοῦ Laurent. Τοῦτο δύναται νὰ παρᾶσχη καὶ χρονολογικὰς τινὰς ἐνδείξεις περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἰδρύσεως τῆς Νέας Μονῆς. Ἡ μονὴ ὑπῆρχεν ἤδη περὶ τὸ 1375, ἀφοῦ ὁ τὸ 1392 γράφων Τζηρίγγης πρὸ δέκα ἔξ καὶ πλέον ἐτῶν ἔκαμε τὴν πρὸς αὐτὴν δωρεάν του. Εἶχε λοιπὸν συμπληρωθῆ ἡ οἰκοδόμησις τῆς μονῆς ὑπὸ τοῦ Γαβριήλ πρὸ τοῦ 1375, ἀφοῦ ἡ δωρεὰ ἐγένετο ἀναμφιβόλως πρὸς συμπληρωμένην τὴν μονήν. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ τοποθετήσωμεν ἀκριβέστερον νῦν² τὴν ἴδρυσιν τῆς μονῆς ἐντὸς τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 14ου αἰῶνος (1350 - 1375).³ Τὸ 1405 τὴν μονήν ἐπεσκέφθη ὁ Ρῶσος περιηγητὴς Ἰγνάτιος ὁ ἐκ Σμολένσκ καὶ ἀναφέρει αὐτήν, ὡς εἶδομεν (σ. 334, σημ. 3).

*
**

Θὰ προσπαθήσωμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις νὰ τοποθετήσωμεν, εἰ δυνατόν, ὀλίγον ἀκριβέστερον τοῦ ἤδη ὑπὸ τοῦ Laurent γενομένου τὴν Νέαν Μονήν ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης. Τὰς τοπογραφικὰς ἐνδείξεις τοῦ ἐγκωμίου ἔξεμεταλλεύθη ἤδη ὁ αἶδес. Laurent καὶ ἐτοποθέτησε τὴν μονήν κατὰ προσέγγισιν ἐντὸς τοῦ τριγώνου Ἀψὶς Γαλερίου (=Καμάρα, ὡς κορυφή)—Ἀγία Σοφία—Ἰππό-

¹ Εἰς τὸ ὀρθὸν τοῦτο συμπέρασμα καταλήγει ὁ Laurent, ἐνθ' ἀν. σ. 253.

² Ὁ Laurent, ἐνθ' ἀν. σ. 244, θέτει ὡς terminus ante quem τῆς ἰδρύσεως τῆς μονῆς τὴν φυγὴν τοῦ Γαβριήλ εἰς Κωνσταντινούπολιν, γενομένην ὀλίγον πρὸ τοῦ Ἀπριλίου 1387, ὁπότε κατελήφθη τὸ πρῶτον ἡ Θεσσαλονίκη ὑπὸ τῶν Τούρκων.

³ Κάτω τοῦ 1350 δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ κατέλθωμεν τὰ ὄρια τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς τοῦ Γαβριήλ. Ὁ ἀναλαβὼν τὸ σοβαρὸν ἔργον τῆς συνεχίσεως τῆς οἰκοδομήσεως τῆς Νέας Μονῆς Γαβριήλ πρέπει νὰ ἦτο τότε ὄριμος ἀνὴρ. Ὑποθέτοντες αὐτὸν τριακονταετῆ κατὰ τὴν κτίσιν τῆς μονῆς, γενομένην ὑποθετικῶς τὸ 1350 (terminus post quem), πρέπει νὰ εἶχεν οὗτος ἡλικίαν 99 ἐτῶν, ἐὰν ἀπέθανεν τὸ 1419 (L a u r e n t, ἐνθ' ἀν. σ. 251). Εἶναι λοιπὸν ἀδύνατον νὰ καταβιβᾶσωμεν κάτω τοῦ 1350 τὴν ἴδρυσιν τῆς μονῆς.

δρομος (=Ποδρόμι) και εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἀνακτόρων τοῦ Γαλερίου, μέρος τῶν ἔρειπίων τῶν ὁποίων ἀνέσκαψεν ὁ E. D yg g v e.¹ Αἱ τοπογραφικαὶ αὐταὶ ἐνδείξεις εἶναι αἱ ἐξῆς: α) τὸ ὅτι ὁ Μακάριος ἐξέλεξε τὴν καλυτέραν θέσιν τῆς πόλεως διὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς μονῆς: *ὁ μὲν ποιμὴν τὸν κάλλιστον τῆς πόλεως τόπον ἀπολεξάμενος*. Ὡς τοιοῦτον θεωρεῖ ὁ Laurent² τὸν περὶ τὰ ρωμαϊκὰ ἀνάκτορα χῶρον, ἐνισχυόμενος εἰς τοῦτο ὑπὸ περιηγητῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, ὡς ὁ Felix Beaujour, οἵτινες χαρακτηρίζουν τὸ νοτίως τῆς Ἀψίδος τοῦ Γαλερίου καὶ περὶ τὸ Ἱπποδρομίον τμήμα τῆς πόλεως ὡς τὸ ὠραιότερον (*le beau quartier de la ville*).³ Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν, πιστεύει ὁ αἰδес. Laurent,⁴ εἶχον καὶ οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες τὰ ἀνάκτορα τῶν, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ,⁵ β) τὸ ὅτι ἡ μονὴ ἀνεγείρεται: *ἵνα δῆποτε καὶ βασιλεια ἴδρυστο*. Εἰς θέσιν λοιπόν, ὅπου κάποτε ὑπῆρχον βασιλικά ἀνάκτορα. Ἡ τοπογραφικὴ αὕτη ἐνδείξεις εἶναι σαφῆς. Τὰ ἀνάκτορα δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλα ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ ἀνάκτορα τοῦ Γαλερίου, τὴν θέσιν τῶν ὁποίων νοτίως τῆς Ἀψίδος αὐτοῦ καὶ δυτικῶς τοῦ Ἱπποδρομίου ἀπεκάλυψαν αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Δανικῆς ἀποστολῆς.⁶ Πρέπει ὅμως νὰ προσέξωμεν τὰ ἐξῆς. Εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Μακαρίου Χούμνου, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἐγκωμιστῆς τοῦ Γαβριήλ, ἀπὸ τοῦ τρίτου τετάρτου δηλαδὴ τοῦλάχιστον τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, τὰ ρωμαϊκὰ ἀνάκτορα δὲν ὑπάρχουν πλέον (βλ. τὴν λέξιν *δ ἡ π ο τ ε*=κάποτε, ὑπῆρχον ἀνάκτορα εἰς τὸν χῶρον ἐκεῖνον). Ὅτι ὁ χῶρος ἦτο πλέον ἔρειπίων, τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀμέσως ἐπομένης φράσεως τοῦ ἐγκωμίου: *τοῖς φοιτηταῖς διακαθαίρειν ἐδίδον*. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Μακαρίου καθαρίζουν τὸν χῶρον, κατακρημνίζοντες ἴσως τὰ λείψανα ἰσταμένων ἀκόμη τοίχων, διὰ νὰ παρασκευάσουν ὀμαλὸν ἔδαφος οἰκοδομήσεως νέου κτηρίου. Ἴσως μεταξὺ τῶν ἔρειπίων τούτων ἢ εἰς ὑπόγειον σφζόμενον διαμέρισμα τῶν ἀρχαίων ἀνακτόρων εἶχε τὸ ἀρχικὸν κελλίον του αὐτὸς οὗτος ὁ Μακάριος. Πρὸς τοῦτο συμβιβάζεται ἡ περὶ τοῦ Γαβριήλ φράσις τοῦ ἐγκωμιστοῦ: *διὰ μέσης τῆς*

¹ Laurent, ἐνθ' ἀν. σ. 254.

² Ἐνθ' ἀν. σ. 254.

³ Felix Beaujour, *Tableau du commerce de la Grèce*. Paris 1800. Tom. I, σ. 37.

⁴ Ἐνθ' ἀν. σ. 254.

⁵ Καντακ. I, 53. Bonn. I, σ. 271,10: «..ἐκείθεν (ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου) ἐξελθὼν ὁ βασιλεύς, κλινοῦσης ἤδη τῆς ἡμέρας, εἰς τὰ βασιλεια ἡύλισαιο τὴν νύκτα ἐλθὼν..». Καὶ I,54. Bonn. I, σ. 273,1: «..(ὁ βασιλεὺς ἐκ τῆς ἀκροπόλεως) ἐξῆλθεν εὐθύς, καὶ εἰς τὰ βασιλεια ἐλθὼν, ἐβουλεύετο μετὰ τῶν ἐν τέλει..».

⁶ Βλ. χρονικὰ ἀνασκαφῶν ὑπὸ P. L e m e r l e ἐν BCH 63 (1939), σ. 313-314. E. D y g g v e, *Dissertationes Pannonicae*, Ser. 2,11. Budapest 1941. T o ὕ α ὕ τ ο ὕ, *Recherches sur le palais impérial de Thessalonique*. *Studia Orientalia Ioanni Pedersen dicata*. Copenhagen 1953, σ. 59-70.

λεωφόρου ἐπὶ τὸ οἰκεῖον σεμνεῖον ἰών, ἧτις τὴν κατεύθυνσιν ταύτην πρὸς τὰ ἔρειπια τῶν ἀνακτόρων ἴσως ὑποδεικνύει. Ὁ χῶρος, ὅπου ἰδρῦθη ἡ Νέα Μονή, ἦτο πάντως ἠρειπωμένα ἀνάκτορα, χαρακτηρίζεται δὲ ὡς ὁ κάλλιστος τῆς πόλεως τόπος ὑπὸ τοῦ ἐγκωμιαστοῦ οὐχὶ διὰ τὴν ὠραιότητα τοῦ ἔρειπιῶνος, νομίζομεν, ἀλλὰ μόνον διὰ τὴν παλαιὰν δόξαν τῶν ἠρειπωμένων ρωμαϊκῶν ἀνακτόρων.¹ Δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν τὰ ἀνάκτορα ταῦτα κατέστρεψεν ὁ χρόνος, ἄλλη φυσικὴ αἰτία ἢ οἱ Λατῖνοι τοῦ 1204 ἐπὶ Φραγκοκρατίας. Τὰ ἀνάκτορα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων δὲν πιστεύομεν ὅτι εὐρίσκοντο εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον. Οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰῶνος δὲν φαίνεται νὰ ἐχρησιμοποίησαν τὰ ρωμαϊκὰ ἀνάκτορα τοῦ Γαλερίου, οὔτε νὰ ἔκτισαν ἄλλα εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν.² Ἐχομεν τὴν γνώμην, ἐκτὸς ἂν ἡ τύχη παράσχη ἀπόδειξιν περὶ τοῦ ἐναντίου, ὅτι οἱ Παλαιολόγοι αὐτοκράτορες εἶχον τὰ ἀνάκτορά των εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς ἄνω πόλεως.³

¹ Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος μετὰ τετρακόσια ἔτη μᾶλλον οὐδεμίαν ἰσχὺν εἶχε πλέον. Οἱ περιηγηταὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ὀνομάζουσι τὴν περὶ τὴν Ἀψίδα τοῦ Γαλερίου συνοικίαν ὠραίαν δι' ἄλλους λόγους. Ἐκεῖ ἦτο ἡ κατ' ἔξοχὴν ἑλληνικὴ συνοικία ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ἄν ἐξαιρέσωμεν τὴν συνοικίαν τῶν ξένων, τὸν Φραγκομαχαλᾶν, παρὰ τὸν θοροβώδη λιμένα, ὀλόκληρος ἡ ὑπόλοιπος παλαιὰ πόλις ἦτο δυσώδη ἐβραϊκὰ «γκέττο» καὶ ἀπρόσιτοι τουρκομαχαλαῖδες.

² Τοῦτο διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: α) Ἐὰν οἱ Παλαιολόγοι ἐχρησιμοποιοῦν τὰ ρωμαϊκὰ ἀνάκτορα, ταῦτα δὲν θὰ ἦσαν ἠρειπωμένα περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἐγκωμίου, καὶ μάλιστα ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅστις εἶναι, ὡς εἶδομεν, καὶ ὁ ἀναφέρων τὰ «βασίλεια» τῆς Θεσσαλονίκης. β) Ἐὰν οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον κτίσει ἄλλα ἀνάκτορα πλησίον τῶν ἠρειπωμένων ρωμαϊκῶν καὶ εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν, τότε 1) ἀπὸ τὰ νεώτερα τῶν ρωμαϊκῶν βυζαντινὰ ταῦτα ἀνάκτορα τοῦ 13ου τὸ παλαιότερον αἰῶνος θὰ ἐσφῆζοντο μερικὰ ἔρειπια, εἰς τὴν ἐποχὴν τοὐλάχιστον τῶν περιηγητῶν τοῦ 18ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, καὶ 2) θὰ εὐρίσκομεν περὶ τὴν θέσιν ἐκείνην τὸ «Κονάκι», τὸ ἀνάκτορον τοῦ Τούρκου διοικητοῦ τῆς πόλεως, διότι οἱ Τούρκοι διεδέχθησαν σχεδὸν ἐν παντὶ τοὺς Βυζαντινοὺς.

³ Τοῦτο, διότι τὸ «Κονάκι» τῶν ἀμέσων διαδόχων τῶν Βυζαντινῶν Τούρκων εὐρίσκειτο εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς ἄνω πόλεως. Τόσον τὸ νεώτερον (τὸ σημερινὸν Διοικητήριον), ὅσον καὶ τὸ μὴ ὑπάρχον σήμερον παλαιότερον (Ἐσκί - Σεράϊ=παλαιὸν ἀνάκτορον), ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχεν ὁ ἐκεῖ σημερινὸς ναὸς τοῦ Προφήτου Ἡλία ἐπὶ Τουρκοκρατίας τὸ ὄνομα Ἐσκί - Σεράϊ - τζαμισί (=τέμενος τῶν παλαιῶν ἀνακτόρων. Βλ. Μιχαήλ Χατζη - Ἰωάννου, Ἀστυγραφία Θεσσαλονίκης, ἦτοι τοπογραφικὴ περιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης. Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθ. 1. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1880, σ. 91, ὅστις ψέγει ἐν μέρει δικαίως τὸν Χατζη - Κάλφα, διότι ὠνόμασε τὸν ναὸν ἀνακτορικὴν ἐκκλησίαν—οὐχὶ μητρόπολιν τῶν Θεσσαλονικέων ἐπὶ χριστιανοκρατίας' πρβ. Mustafa Ben Abdalla Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, aus dem Türkischen übersetzt von Joseph Hammer, Wien 1812, σ. 77 (κεφ. 9): Die Moskée des Seraj, ehemals zu den Zeiten der Ungläubigen die Hofkirche—. Ἐν μέρει δικαίως, διότι ὁ ναὸς, προφανῶς καθολικὸν μονῆς, δὲν ἀνήκεν εἰς ἀνάκτορον, ἀλλὰ ἦτο πλησίον ἀνακτόρων) καὶ ὀλόκληρος ἡ συνοικία ὠνο-

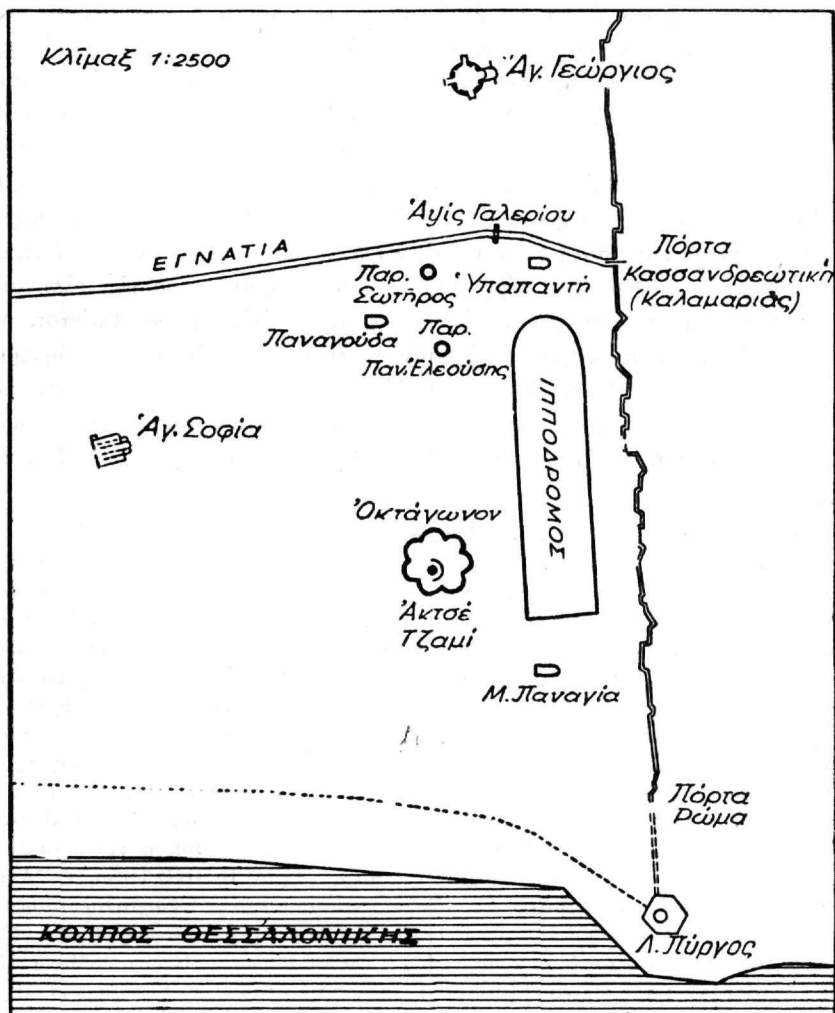
Ἡ Νέα Μονὴ λοιπὸν ἰδρῦθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἀνακτόρων τοῦ Γαλερίου καὶ περὶ τὸν ἀνασκαφικὸν χώρον τῶν ἀνακτόρων τούτων πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσωμεν. Ἐκεῖ ὁμως, μεταξὺ τῆς σημερινῆς πλατείας Ἴπποδρομίου καὶ τῆς ὁδοῦ Βύρωνος, ἀνέσκαψεν ἀπὸ τοῦ θέρους μέχρι τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1950 ὁ Χαρ. Ι. Μακαρόνας, ἔφορος ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, τὸ Ὅκτᾶγωνο τῆς Θεσσαλονίκης, ἀποτελοῦν μέρος τῶν ἀνακτόρων τοῦ Γαλερίου.¹ Μὲ τὸ Ὅκτᾶγωνον εὐρισκόμεθα ἐντὸς τῆς τετραγώνου αὐλῆς τοῦ ἀνακτόρου τούτου, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν θέσιν τοῦ ἀναλόγου Ὅκταγώνου ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῶν ἀνακτόρων τοῦ Διοκλητιανοῦ εἰς τὸ Σπαλάτο.² Ὁ χώρος τῶν ἀνακτόρων τοῦ Γαλερίου ἐξηπλοῦτο περὶ τὸ Ὅκτᾶγωνον τοῦτο ἀπὸ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ πρὸς Β μέχρι σχεδὸν τοῦ θαλασσίου τείχους

μάζετο Ἐσκι - Σεραϊ (βλ. Γ. Κ. Μ ω ρ α ῖ τ ο π ο ὑ λ ο υ, Τοπογραφία Θεσσαλονίκης, διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα. Ἐν Ἀθήναις 1883, σ. 22). Ἐκτὸς τούτου ἡ παράδοσις διέσωσε καὶ μίαν ἄλλην ὀνομασίαν τῆς αὐτῆς συνοικίας, ὑποδεικνύουσαν τὴν ἐκεῖ ποτε ὑπαρξίν βυζαντινῶν ἀνακτόρων. Οἱ Τούρκοι ὀνόμαζον τὴν συνοικίαν καὶ «Μ π α λ ᾶ τ», ὅπερ εἶναι ἡ ἑλληνικὴ λέξις Παλάτιον=ἀνάκτορον (βλ. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Ἀρχαῖα εἰκῶν Ἀγίου Δημητρίου. Byzant. Zeitschrift I (1892), 482). Δὲν γνωρίζομεν, ἂν οἱ Λατῖνοι πρῶτοι ἔκτισαν εἰς τὴν ἄνω ἐκείνην συνοικίαν τῆς πόλεως ἀνάκτορα. Οἱ ἐντὸς ἐχθρικοῦ πληθυσμοῦ ζῶντες ἔντρομοι Φράγκοι εἶχον κάθε λόγον νὰ εἶναι πλησίον τῶν πλοίων τῶν καὶ νὰ ἐπιβλέπουν διαρκῶς ἐκ τῆς ὑψηλῆς ἐκείνης θέσεως τὸν λιμένα. Ὁ T a f r a l i, Topographie, σ. 131, σημ. 5, ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι ὁ Βονιφάτιος ὁ Μονφερατικός ἐβασίλευσε μόλις τριετίαν (1204 - 1207) καὶ ἀψησολημένος μὲ πολέμους δὲν ἠδύκαρει νὰ ἀναλάβῃ τὸ μακρὸν ἔργον τῆς ἀνεγέρσεως ἀνακτόρων. Εἶναι ὁμως δυνατόν νὰ ἐχρησιμοποίησεν ἔτοιμον ἰδιωτικὸν μέγαρον βυζαντινοῦ ἄρχοντος ἐν τῇ συνοικίᾳ ἐκείνῃ.

¹ Χ. Ι. Μ α κ α ρ ὄ ν α, Τὸ Ὅκτᾶγωνον τῆς Θεσσαλονίκης. Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἔτους 1950. Ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 303 - 321. Ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ χώρου τούτου ἔκειτο τὸ τουρκικὸν τέμενος Ἀκτσὲ Μετζήτ Τζαμί, τὸ ὁποῖον ἔχει κατεδαφισθῆ πρὸ πολλῶν ἐτῶν. (βλ. Μ α κ α ρ ὄ ν α ν, ἔνθ' ἄν. σ. 303). Τὰ τελευταῖα κατακρημνίσματα τοῦ τζαμιοῦ τούτου ἐξεκαθαρίσθησαν πρὸ τριετίας περὶπου καί, ὡς μαρτυρεῖ ὁ αὐτὸς ἔφορος ἀρχαιοτήτων Χ. Ι. Μακαρόνας, οὔτε σχῆμα, οὔτε προσανατολισμόν, οὔτε τοιχοδομίαν βυζαντινοῦ ναοῦ ταῦτα εἶχον. Τοῦτο καταφαίνεται ἄλλωστε καὶ ἐκ τῆς κατόψεως τοῦ τζαμιοῦ εἰς τὸ τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου (βλ. Μ α κ α ρ ὄ ν α ν, ἔνθ' ἄν. σ. 304, εἰκ. 1). Οὔτε κἂν θεμελίωσιν εἶχε τὸ τζαμί τοῦτο, ἐκτὸς ἑνὸς τοιχαρίου καὶ τοῦ μιναρέ. Πρέπει λοιπὸν νὰ πιστεύσωμεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ παλαιότερου (1609 - 1657) Χατζῆ Κάλφα, ὅτι τοῦτο ἦτο νεώτερον τουρκικὸν κτίσμα (Mustafa Ben Abdalla Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, σ. 77 (κεφ. 9): «...Neugebaut sind.. 10. die Moskée Akesedschamissi) καὶ ὄχι τὴν μαρτυρίαν τῶν πολὺ νεωτέρων Texier - Pullan, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀρχαίου βυζαντινοῦ ναοῦ (Ch. Texier - R. Poplewell Pullan, Byzantin Architecture. London 1864, σ. 122, ἀριθ. 6: Aktcha Medjed djami, an ancient Greek church in the quarter of the same name), ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶναι βέβαιοι, ὅτι πάντες οὗτοι τὸ αὐτὸ κτίσμα εἶδον.

² βλ. προχειρῶς σχέδιον ἐν O. W u l f f, Altgriechische und byzantinische Kunst, I. Berlin - Neubabelsberg 1918, σ. 261.

πρὸς Ν καὶ ἀπὸ τοῦ Ἱπποδρόμου πρὸς Α μέχρις ἀκαθορίστου σημείου πρὸς Δ, μὴ φθάνων ὅμως πολὺ πλησίον τῆς Ἀγίας Σοφίας (βλ. Σχεδ.). Ἐν-

Σχεδιάγραμμα τῆς περιοχῆς τῶν ρωμαϊκῶν ἀνακτόρων Θεσσαλονίκης
(ἐν μέρει ἐκ τοῦ Tafrafi).

τὸς τοῦ χώρου τούτου πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν Νέαν Μονήν, ἀλλ' οὐχὶ ὡς τουρκικὸν ἐπὶ τουρκοκρατίας τέμενος. Τὸ ἀνωτέρω ἀναφεροθὲν ἀφιερω-
τήριον γράμμα τοῦ Τζηρίγγη εὐρίσκειται εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς μονῆς τῆς Λαύ-

ρας ἐν Ἀγίῳ Ὄρει καὶ τὸ γεγονός τοῦτο, ὡς παρατηρεῖ ὁ Dölger,¹ ἀποτελεῖ ἀσφαλῆ ἔνδειξιν, ὅτι ἡ Νέα Μονὴ κατέστη ποτὲ μετόχιον τῆς μονῆς ταύτης. Πάντα σχεδὸν ὁμοῦς τὰ μετόχια τῶν μονῶν τοῦ Ἀγίου Ὄρους ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης δὲν ἐθίγησαν ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ 1430. Οἱ Ἀγιορεῖται εἶχον σπεύσει νὰ δηλώσουν ἐγκαίρως ὑποταγὴν εἰς τὸν Μουράτ Β', ἐξασφαλίσαντες τὰ προνόμια καὶ διασώσαντες τὴν παρουσίαν τῶν μονῶν των.² Τὴν Νέαν Μονὴν λοιπὸν πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν ἐντὸς τοῦ καθορισθέντος χώρου, παραμείνασαν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων καθ' ὅλην τὴν τουρκοκρατίαν καὶ οὐδέποτε διατελέσασαν τζαμί. Ἑλληνικαὶ ὁμοῦς ἐκκλησίαι, σφζόμεναι μέχρι σήμερον καὶ παραμείνασαι εἰς ἑλληνικὰς χεῖρας καθ' ὅλην τὴν τουρκοκρατίαν ἐντὸς τοῦ ἐν λόγῳ χώρου (πάντοτε δυτικῶς τοῦ Ἰπποδρομίου), εἶναι καὶ ἦσαν πάντοτε δύο, ἀμφοτέραι ἀφιερωμέναι εἰς τὴν Παναγίαν, ἡ Μεγάλῃ Παναγίᾳ εἰς τὸ νότιον ἄκρον καὶ ὀλίγον δυτικῶς τῆς σημερινῆς πλατείας Ἰπποδρομίου καὶ ἡ Παναγούδα (=μικρὰ Παναγία, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Μεγάλῃ Παναγίᾳ) βορείως καὶ

¹ Dölger, Schatzk., σ. 114 σημ.

² Κ. Παπαρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. 5, Ἀθήναι 1932, σ. 253. Πρβ. ὅσα λέγει ὁ Α. Βακαλόπουλος, Τὸ ἐν Θεσσαλονίκη παρεκλήσιον Παναγίας τῆς Ἐλεούσης. Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν 12 (1936), σ. 249/50, περὶ τῆς τύχης τῶν μετοχιῶν τῶν μονῶν ἐν Θεσσαλονίᾳ μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ 1430. Αὐτὰ ταῦτα τὰ πράγματα ἐν Θεσσαλονίᾳ δεικνύουν ὅτι πράγματι οὕτω συνέβη. Ἐκ τῶν σπουδαιότερων ναῶν καὶ μονῶν, τῶν παραμεινάντων εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων καθ' ὅλην τὴν τουρκοκρατίαν, ἡ μονὴ Βλαττάδων, ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Ὀρφανοῦ καὶ ὁ ναὸς τῆς Λαγουδιανῆς (κακῶς Λαοδηγητρίας σήμερον) ἦσαν μετόχια τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων τοῦ Ἀγίου Ὄρους (βλ. Dölger, Schatzk., 89, 11 τοῦ ἔτους 1635. Πρβ. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Ἡ Μονὴ Βλαταίων καὶ τὰ μετόχια αὐτῆς. Byzant. Zeitschrift 8, 1899, σ. 412/13), ἡ Παναγία Δέξα (ναὸς Ἀγίου Ὑπατίου), παλαιὸν μετόχιον τῆς μονῆς Ἀγίου Παντελεήμονος ἐν Ἀγίῳ Ὄρει, κατέστη μετόχιον τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας ἐν Χαλκιδικῇ, ὡς καὶ ὁ ναὸς τῆς Ὑπαπαντῆς (παλαιὰ μονὴ τοῦ κῦρ Ἰωήλ), (βλ. Σωφρ. Εὐστρατιάδου, πρ. Λεοντοπόλεως, Ἡ Ἱερά Μονὴ τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας. Γρηγόριος Παλαμᾶς 2, 1918, σ. 671. Πρβ. καὶ Γρηγ. Παλαμᾶς 4, 1920, σ. 259. Περὶ τῆς μονῆς τοῦ κῦρ Ἰωήλ (Ὑπαπαντῆ) βλ. Ἀ. Ξυγγόπουλος, Ἀνάγλυφον τοῦ Ὄσιου Δαβίδ τοῦ ἐν Θεσσαλονίᾳ. Μακεδονικά 2, 1953, σ. 18 κέ., ἔνθα ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία), ἡ Μεγάλῃ (Νέα) Παναγία ὑπῆρξε σιναϊτικὸν μετόχιον (Π. Ν. Παπαγεωργίου, Περὶ χειρογράφου Εὐαγγελίου Θεσσαλονίκης. Byzant. Zeitschrift 6, 1897, σ. 538), ὁ μικρὸς ναὸς τοῦ Ἀγίου Χαραλάμπους ἦτο μετόχιον τῆς μονῆς Σίμωνος Πέτρας (Γρηγόριος Παλαμᾶς 3, 1919, σ. 646) κ.ο.κ. Περὶ τοῦ ἐλευθέρου ναοῦ τῆς Παναγούδας δὲν γνωρίζομεν τίνος μονῆς μετόχιον ὑπῆρξεν, ἐὰν ὁμοῦς οὗτος εἶναι ἡ Νέα Μονή, ὑπῆρξε μετόχιον τῆς Λαύρας.

δυτικῶς τῆς πλατείας Ἱπποδρομίου, σχεδὸν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐγνατίας καὶ δυτικῶς, ἀλλ' ὄχι μακρὰν, τῆς Ἀψίδος τοῦ Γαλερίου. Καὶ ἡ μὲν πρώτη γνωρίζομεν ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὴν θέσιν μονῆς, ἡ ὁποία ἰδρῦθη τὸ 1185 ὑπὸ τινος Ἰλαρίωνος Μαστούνη, ἀνακαινισθεῖσα τὸ 1325 ὑπὸ τινος μοναχοῦ Ἰωάννου, συμφώνως πρὸς ἐπὶ τόπου τὸ 1873 εὐρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν, καὶ πάλιν τὸ 1727 οἰκοδομηθεῖσα ἐκ βάθρων κατ' ἐπιγραφὴν ὑπεράνω τῆς νοτίας θύρας αὐτῆς.¹ Ἀποκλείεται λοιπὸν νὰ εἶναι αὕτη εἰς τὴν θέσιν τῆς Νέας Μονῆς.

Ἀπομένει ἡ Παναγούδα.² Ἡ σημερινὴ ἐκκλησία εἶναι βεβαίως πολὺ μεταγενεστέρα, «εἰς τὴν ὁποίαν τίποτε δὲν ὑπάρχει μαρτυροῦν, ὅτι αὕτη διεδέχθη ἄλλην παλαιότεραν ἐκεῖ ὑπάρχουσαν».³ Δὲν ὑπάρχει τοιοῦτόν τι εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἐκκλησίαν, ὑπάρχουν ὅμως ἔμμεσοι ἐνδείξεις εἰς τὸν πέριξ αὐτῆς χώρον. Πολὺ πλησίον αὐτῆς καὶ παρὰ τὴν ὁδὸν Ἐγνατίας δυτικῶς τῆς Ἀψίδος τοῦ Γαλερίου ὑπάρχει ὁ μικροσκοπικὸς ναῖσκος τοῦ Σωτήρος καὶ

¹ Π. Ν. Παπαγεωργίου, Περὶ χειρογράφου Εὐαγγελίου κλ., ἐνθ' ἄν. σ. 538 κέ.

² Τὴν ἀναφέρει ὁ T a f r a l i, Topographie, σ. 184 καὶ σημ. 2. Παλαιότερα μνεῖα αὐτῆς εὐρίσκεται αὐτόθι εἰς τὸ τοπογραφικὸν σχεδιάγραμμα τῆς πόλεως, τὸ συνταχθὲν βάσει παλαιότερων (1874 καὶ 1910) καὶ εὐρισκόμενον εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου. Τὸ σημερινὸν ἐπίθeton Γοργοπηκός ἔχει ὁ ναὸς ἐκ παρακλήσεως, καθιερωθεῖσης ἐπὶ γερμανικῆς κατοχῆς ὑπὸ γνωστῶν κυριῶν τῆς πόλεως καὶ ἐπισκεπτῶν μοναχῶν τῆς μονῆς Δοχειαρίου πρὸς τιμὴν τῆς ἐν τῇ μονῇ των λατρευομένης εἰκόνης τῆς Γοργοπηκίδου. Βλ. Γ ε ρ. Σ μ υ ρ ν ἄ κ η, Τὸ Ἅγιον Ὄρος. Ἐν Ἀθήναις 1303, σ. 570.

³ Ἄ. Ξ υ γ γ ο π ο ὕ λ ο υ, Μονὴ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἡ μονὴ τῆς Θεοτόκου; Παράρτημα τῶν Ἑλληνικῶν, ἀριθ. 4. Προσφορά εἰς Στίλωνα Π. Κυριακίδην. Θεσσαλονίκη 1953, σ. 735. Ἡ ἐργασία αὕτη εὐρίσκει, νομίζομεν, νῦν μίαν διακαίωσιν. Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι ἀποδεικνύονται ἐν αὐτῇ ἀναμφιβόλως ὡς μονὴ τῆς Παναγίας, ἀλλὰ ποίας; Τέσσαρας μεγάλας καὶ ἀξίας ἐπισκέψεως μονὰς τῆς Παναγίας τὸν 14ον αἰῶνα γνωρίζομεν ἐν Θεσσαλονίκη: τὴν μονὴν Ἰσαάκ, τὴν Νέαν Μονὴν, τὴν μονὴν Γοργοπηκίδου (τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθη ὁ Ἰγνάτιος ὁ ἐκ Σμολένσκ), καὶ τὴν μονὴν τῆς Παναγίας τοῦ Ἰλαρίωνος Μαστούνη (βλ. Λ ἄ σ κ α ρ ι, Ναοὶ καὶ μοναί, ἐνθ' ἄν. σ. 318 καὶ Παπαγεωργίου, Περὶ χειρογράφου Εὐαγγελίου, ἐνθ' ἄν. σ. 538 κέ.). Τρεῖς ἐξ αὐτῶν εἶναι γνωστῆς θέσεως καὶ ἔχουν γνωστὸν διάφορον ἰδρυτὴν: ἡ μονὴ Ἰσαάκ τῆς Θεοτόκου Περιβλέπτου ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰσαάκ καὶ ἔκειτο ἐν μέσει τῇ πόλει (βλ. προχείρως T a f r a l i, Topographie, σ. 201 καὶ σημ. 1), ἡ Νέα Μονή, ὡς ἐκτίθεται ἐν τῇ ἀνά χειρὸς ἐργασίᾳ, ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Μακαρίου Χούμνου καὶ ἔκειτο ἐν τῷ χώρῳ τῶν ρωμαϊκῶν ἀνακτόρων, καὶ τέλος ἡ τρίτη μονὴ τῆς Παναγίας ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰλαρίωνος Μαστούνη καὶ εἰς τὴν θέσιν τῆς εἶναι σήμερον ὁ ναὸς τῆς Μεγάλης Παναγίας. Οὐδεμία ἐξ αὐτῶν φέρει τὸ ὄνομα Γοργοπηκίδου. Ἀπομένει ἡ μονὴ Γοργοπηκίδου, ἀγνώστου ἰδρυτοῦ καὶ θέσεως. Αὕτη πρέπει νὰ εἶναι ἡ μονὴ τῆς Παναγίας τοῦ Πατριάρχου Νήφωνος, δηλαδὴ οἱ σημερινοὶ Ἅγιοι Ἀπόστολοι, ὅπως εἰκάζει ὁ Ξυγγόπουλος ἐν τῇ ἀνατέρω ἐργασίᾳ του.

πολύ πλησίον πάλιν αὐτοῦ, παρὰ τὴν παλαιὰν ὁδὸν Κισσάβου καὶ νῦν Πριγκιπος Νικολάου, τὸ μικρὸν παρεκκλήσιον τῆς Παναγίας Ἐλεούσης. Ὁ σταυροειδῆς ναῖσκος τοῦ Σωτήρος τοῦ 14ου αἰῶνος ἐθεωρήθη ἄλλοτε ὡς τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς τοῦ κῦρ Κύρου, μόνον ἐπειδὴ καὶ ἐκεῖνη ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σωτήρος, ἀλλ' ὁ Ἅ. Ξυγγόπουλος ὑπεστήριξεν ἐσχάτως λίαν πειστικῶς ὅτι τὸ μικροσκοπικῶν διαστάσεων ναῦδριον τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦτο καθολικὸν μονῆς, ἐχούσης ἀριθμὸν μοναχῶν, ἀλλ' εἶναι παρεκκλήσιον ἐντὸς τῆς αὐτῆς μονῆς.¹ Ποίας μονῆς ὅμως; Τῆς μονῆς τοῦ κῦρ Ἰωήλ, τῆς πλησιεστεράς φυσικά,² εἰς τὴν θέσιν τοῦ καθολικοῦ τῆς ὁποίας εὐρίσκεται σήμερον ἀνατολικῶς τῆς Ἀψίδος τοῦ Γαλερίου καὶ παρὰ τὴν Ἐγνατίαν ὁδὸν ἀποδεδειγμένως ὁ ναὸς τῆς Ὑπαπαντῆς.³

Ἡ μονὴ ὅμως τοῦ κῦρ Ἰωήλ ἐκτίσθη λίαν πιθανῶς τὸν 10ον αἰῶνα⁴ εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ Ἰπποδρόμου⁵ καὶ ἔξω τοῦ χώρου τῶν ρωμαϊκῶν ἀνακτόρων, τὰ ὁποῖα ἐξετείνοντο ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἰπποδρόμου, ἐνῶ ἡ μονὴ τοῦ κῦρ Ἰωήλ καὶ ὁ σημερινὸς ναὸς τῆς Ὑπαπαντῆς εὐρίσκονται ἀνατολικῶς τοῦ ἄξονος Ἀψίδος—Ἰπποδρόμου καὶ ἀνακτόρων. Ἀνατολικῶς τοῦ ἄξονος τούτου καὶ εἰς τὴν μετέπειτα θέσιν τῆς μονῆς τοῦ κῦρ Ἰωήλ δὲν εὐρίσκοντο ἀνάκτορα, ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς τὸ τμήμα τοῦ extra muros ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου, τὸ περιληφθὲν ὑπὸ τοῦ τείχους τοῦ Γαλερίου ἐντὸς τῆς πρὸς ἀνατολὰς ἑπεκταθείσης πόλεως. Τὰ extra muros ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τῆς πόλεως ρωμαϊκὰ νεκροταφεῖα ἐσφύζοντο ἀκόμη τὸ 10ον αἰῶνα καὶ ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Καμενιάτου (Καμεν. Bonn. σ. 510, 7, τόμ. Συνεχ. Θεοφάν.): «Πολλοὶ γὰρ ἦσαν ἐκ μονολίθου γεγλυμμένοι τύμβοι κατὰ τε τὸ πρὸς ἀνατολὴν καὶ δύσιν μέρος τῆς πόλεως, ἐν οἷς πάλαι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς οἱ τήνδε κατοικοῦντες ἐνεταφίαζον Ἐλλήνεσ». Τὸ ἀνατολικὸν ὅμως νεκροταφεῖον εἶχε κοπῆ κατὰ τὴν πρὸς ἀνατολὰς ἐπέκτασιν τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Γαλερίου εἰς δύο καὶ ἐν

¹ Ἅ. Ξυγγόπουλος, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἐκ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων. Δημοσιεύματα Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθ. 15. Θεσσαλονίκη 1952, σ. 67 κέ.

² Ἐνθ' ἀν. σ. 72.

³ Περὶ ταύτης βλ. Ἅ. Ξυγγόπουλος, Ἀνάγλυφον τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ κλ., ἐνθ' ἀν.

⁴ Βλ. Ξυγγόπουλος, Ἀνάγλυφον τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ, ἐνθ' ἀν. σ. 160 κέ.

⁵ Ὁ Ἰππόδρομος ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου ἀκόμη τὸν 12ον αἰῶνα.

Εὐσταθίου, Συγγραφή τῆς κατὰ τὴν Θεσσαλονίκην ἀλώσεως. Bonn. 1842 (τόμ. Λέοντος Γραμματικοῦ), σ. 463, 19 κέ.: «...καὶ ἕως μὲν καὶ τοῦ πολιτικοῦ καθ' ἡμᾶς Ἰπποδρόμου τοιαύτη διάθεσις ἡμᾶς εὐθύνει...». Περὶ τῆς ἀχρηστεύσεως τοῦ Ἰπποδρόμου ἀπὸ τοῦ 392 βλ. Ἅ. Ξυγγόπουλος, Συμβολαὶ εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπιστημονικαὶ Πραγματεῖαι τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Σειρὰ Θεολογικὴ καὶ φιλολογικὴ ἀριθ. 2. Θεσσαλονίκη 1949, σ. 30.

τμήμα αὐτοῦ περιελήφθη ἐντὸς τῆς πόλεως, κείμενον μεταξὺ τῆς Ἀψίδος καὶ τῆς Κασσανδρεωτικῆς πύλης. Περὶ τοῦ τμήματος τούτου τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου ἀπὸ τῆς Ἀψίδος τοῦ Γαλερίου μέχρι τῆς Κασσανδρεωτικῆς πύλης (Καλαμαριάς) ὁμιλεῖ ὁ τὴν Θεσσαλονίκην μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1837 - 1838 ἐπισκεφθεὶς Γερμανὸς Κ. Ε. Zachariä. Εἰς τὴν ἐποχὴν του εἰς τὸ μεταξὺ τῆς Ἀψίδος τοῦ Γαλερίου καὶ τῆς πύλης τῆς Καλαμαριάς τμήμα τῆς ὁδοῦ Ἐγνατίας εὐρέθησαν πολλοὶ σαρκοφάγοι εἰς τὰ ἀνασκαπτόμενα θεμέλια οἰκίας καὶ τὸ τμήμα τοῦτο τῆς ὁδοῦ φαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Γαλερίου ἔκοσμεῖτο διὰ σαρκοφάγων καὶ ἄλλων ἐπιτυμβίων μνημείων.¹ Ἡ ἀνατολικῶς λοιπὸν τῆς Ἀψίδος καὶ εἰς τὸν χώρον τοῦ ἐντὸς τῶν τειχῶν περιληφθέντος τμήματος τούτου τοῦ παλαιοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου εὐρισκομένη μονὴ τοῦ κῦρ Ἰωήλ δὲν ἐκτίσθη κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα εἰς τὸν χώρον ἠρειπωμένων ἀνακτόρων, τὰ ὅποια ἐξετείνοντο ἀνέκαθεν δυτικῶς τῆς Ἀψίδος καὶ τοῦ Ἱπποδρόμου. Τὸ μέγα ζήτημα εἶναι, ἐὰν ὑπῆρχον ἀκόμη τὰ ρωμαϊκὰ ἀνάκτορα κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα, ὅτε ἐκτίζετο ἡ μονὴ τοῦ κῦρ Ἰωήλ. Ἐὰν πράγματι ὑπῆρχον τότε ταῦτα, ὁ χώρος τῆς μονῆς περιοριζέτο ἀνατολικῶς τῆς Ἀψίδος καὶ τῶν ἀνακτόρων καὶ ὁ ναῖσκος τοῦ Σωτήρος, ὁ ὁποῖος ἐκτίσθη ἀργότερον δυτικῶς τῆς Ἀψίδος καὶ ἐπὶ τοῦ χώρου τῶν ἠρειπωμένων πλέον ἀνακτόρων, δὲν ἀνῆκε ποτὲ εἰς τὴν πέραν τῆς Ἀψίδος μονὴν Ἰωήλ. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὰ ἀνάκτορα ὑπῆρχον, ὅτε ἐκτίζετο ἡ μονὴ τοῦ κῦρ Ἰωήλ, καὶ δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ταῦτα ἦσαν ἠρειπωμένα ἤδη ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος. Ὡς εἶδομεν, κατὰ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος καθαρίζονται ὑ π ά χ ο ν τ α ἐρείπια ἀνακτόρων, διὰ νὰ κτισθῇ ἡ Νέα Μονή. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος μέχρι τῶν μέσων τοῦ 14ου ὁ χώρος τῶν ἀνακτόρων παρέμενε ἐγκαταλειμμένος ἐρειπιῶν; Καὶ θὰ ἴσταντο ἀκόμη ἐρείπια τὸν 14ον αἰῶνα, ἐὰν τὰ ἀνάκτορα δὲν ὑπῆρχον ἤδη τὸν 10ον αἰῶνα, ὅτε ἐκτίζετο ἡ μονὴ τοῦ κῦρ Ἰωήλ; Θεωροῦμεν ὡς σχεδὸν βεβαίαν τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀνακτόρων κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα. Τότε ὅμως, ἐφ' ὅσον ὑπῆρχον τὰ ἀνάκτορα, ὑπῆρχε καὶ ὁ σύνδεσμος τῶν τριῶν ἀνέκαθεν

¹ Dr. E. Z a c h a r i ä's Reise in den Orient in den Jahren 1837 und 1838. Heidelberg 1840. Παρὰ T a f e l, De via Egnatia. Tübingen 1842. Prolegomena p. LXXXVI. Τὸ κείμενον τοῦ Ζαχαρία καὶ εἰς Γ. Ι. Θεοχαρίδου, Ὁ ναὸς τῶν Ἀσωμάτων καὶ ἡ Rotonda τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης Δημοσιεύματα Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἑλληνικά τόμ. 13 (1954), σ. 35.— Τὸ ἐκτὸς τοῦ τείχους τμήμα τοῦ νεκροταφείου τούτου ἀνέσκαψεν ἐπανεπιλημμένως ἀπὸ τοῦ 1949 ὁ ἐφορος ἀρχαιοτήτων Χαρ. Ι. Μακαρόνας. Βλ. τελευταίως Χ. Ι. Μακκάρων, Ἀνασκαφὴ νεκροπόλεως ἐν Θεσσαλονίκῃ. Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἔτους 1951. Ἀθήναι 1952, σ. 164 - 172. Βλ. καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Χρονικά ἀρχαιολογικά. Μακεδονικά 2 (1953). Καὶ BCH 74 (1950), σ. 305, 76 (1952), σ. 227. Βλ. παλαιότερα εὐρήματα ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ τούτου νεκροταφείου ἐν Mitth. des Deutschen Arch. Inst. in Athen, τόμ. 16 (1891), σ. 262 - 264 καὶ 365 - 369.

συνδεδεμένων πρὸς ἄλληλα μνημείων, τῆς Ροτόνδας δηλαδή μετὰ τῆς Ἀψίδος καὶ τῶν ἀνακτόρων, ὁ ὁποῖος τὸν 10ον αἰῶνα περιώριζε τὸν χῶρον τῆς μονῆς τοῦ κῦρ Ἰωήλ ἀνατολικῶς τῆς Ἀψίδος καὶ τῶν ἀνακτόρων. Θὰ ἦτο ἀπίθανον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἐν λόγῳ οἰασθῆποτε μορφῆς σύνδεσμος διέσχισε τὸν χῶρον τῆς μονῆς Ἰωήλ, εἴτε ὅτι ὁ χῶρος τῆς μονῆς ταύτης ἐπεξετάθη ἀργότερον μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἀνακτόρων δυτικῶς τῆς Ἀψίδος, διὰ νὰ κτισθῇ τὸν 14ον αἰῶνα ὁ πολὺ δυτικώτερον τῆς μονῆς ναῖσκος τοῦ Σωτήρος.

Τὸ παρεκκλήσιον ἄρα τοῦ Σωτήρος δὲν ἀνῆκεν εἰς τὴν μονὴν Ἰωήλ καὶ αἱ καταπατήσεις τῶν κτημάτων τῆς μονῆς ὑπὸ ἰδιωτῶν, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς ἔγγραφον τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας,¹ ἐκ τῶν ὁποίων συνάγεται ἐμμέσως ὅτι ὁ ναῖσκος τοῦ Σωτήρος ἀνῆκεν ὡς παρεκκλήσιον εἰς τὴν μονὴν τοῦ κῦρ Ἰωήλ, ἀφοροῦν εἰς ἄλλα ἄγνωστα κτήματα τῆς μονῆς καὶ ὄχι καὶ εἰς τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Σωτήρος.

Τὸ εἰς ἐλαχίστην ἀπὸ τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Σωτήρος ἐντὸς οἰκίας ἄλλοτε εὐρισκόμενον ἰδιωτικὸν παρεκκλήσιον τῆς Παναγίας Ἐλεούσης ἦτο μικροσκοπικῶν διαστάσεων μονόκλιτος ξυλόστεγος βασιλική, διασφύζουσα τοιχογραφίας τοῦ 14ου αἰῶνος. Μεταξὺ τοῦ παρεκκλησίου τούτου τῆς Παναγίας Ἐλεούσης καὶ τοῦ ναῖσκου τοῦ Σωτήρος ἐσφύζετο πλινθόκτιστος ἀρίστης κατασκευῆς τοῖχος, ἐπ' αὐτοῦ δὲ ἐστηρίζετο ἕτερον νεωτέρων χρόνων παρεκκλήσιον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἀνεγερθὲν πιθανώτατα εἰς τὴν θέσιν παλαιότερου ναοῦ, τοῦ ὁποίου ὁ πλινθόκτιστος τοῖχος ἀπετέλει ἴσως μέρος.² Ἀμφότερα ταῦτα τὰ παρεκκλήσια εὐρίσκοντο πολὺ πλησιέστερον πρὸς τὸν ναὸν τῆς Παναγούδας παρὰ πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ὑπαπαντῆς,³ ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἄλλωστε, ὡς εἴπομεν, ἐχώριζεν αὐτὰ ἢ διὰ τῆς Ἀψίδος πρὸς τὸν Ἰππόδρομον καὶ τὰ ἀνάκτορα ὀδηγοῦσα ἱστορικῶς παρελθόντος σύνδεσις. Ὁ δὲ ναῖσκος τοῦ Σωτήρος ἐπὶ τουρκοκρατίας ἀνῆκεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγούδας καὶ ὄχι εἰς τὸν ναὸν τῆς Ὑπαπαντῆς⁴ καὶ τ ο ὕ τ ο ἄ σ φ α λ ῶ ς ἐ -

¹ Βλ. Ξ υ γ γ ο π ο ὕ λ ο υ, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ κλ., ἐνθ' ἀν. σ. 72/3.

² Ἀ. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, Τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ παρεκκλήσιον Παναγίας τῆς Ἐλεούσης. Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν 12 (1936). Πρβ. Ξ υ γ γ ο π ο ὕ λ ο υ, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ κλ., ἐνθ' ἀν. σ. 72. Τὸ παρεκκλήσιον τῆς Παναγίας Ἐλεούσης δὲν ὑπάρχει πλέον σήμερον, καὲν πρὸ τριετίας εἰς τοπικὴν πυρκαϊάν, ἢ ὁποία ἀπετέφρωσε καὶ τὴν οἰκίαν, ἐν τῇ αὐτῇ τῆς ὁποίας εὐρίσκειτο τὸ παρεκκλήσιον.

³ Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ τοπογραφικοῦ σχεδιαγράμματος εἰς τὸ τέλος τῆς Τοπογραφίας τοῦ Ταfrali. (βλ. ἐντ. Σχεδ.) Διὰ τοὺς Θεσσαλονικεῖς εἶναι καταφανές.

⁴ Κ. Τ ά τ τ η, Τὸ μονύδριον τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ. Γρηγόριος Παλαμᾶς 2 (1918), σ. 430 κέ. : «...κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ 34ου ἀρθροῦ τοῦ Κοινοτικοῦ Κανονισμοῦ ἐν τῷ Καταλόγῳ τῶν Ἱερῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Κοινότητος Θεσσαλονίκης ῥητῶς ἀναφέρεται καὶ τὸ Ναῖδριον τοῦτο (τοῦ Σωτήρος) ὡς ἐξάρτημα τῆς Ἱερᾶς Ἐνοριακῆς Ἐκκλησίας Παναγούδας, εἰς ἣν ὑπήγετο καὶ ὑπάγεται ἀνέκαθεν

συνέχισε παλαιὰν παράδοσιν. Τὰ παρεκκλήσια ταῦτα, μαρμάρινα λείψανα, ἐγκατεσπαρμένα ἐν ταῖς αὐλαῖς τῶν περὶ τὸν χῶρον τοῦτον οἰκιῶν, καὶ τὸ ὑπόλειμμα τοῦ μεγάλου βυζαντινοῦ τοίχου παρὰ τὸ παρεκκλήσιον τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς ἐνισχύουν σφζομένην παράδοσιν, ὅτι ταῦτα ἀνήκον εἰς μοναστηριακὸν συγκρότημα. Εἰς ταῦτα προστίθεται ἡ ὑπάρχουσα ποτε ἐκεῖ ἐνιαῖα ἰδιοκτησία,¹ διὰ τὴν νὰ πείσῃ ὅτι εὕρισκόμεθα ἐνταῦθα εἰς μοναστηριακὸν χῶρον, ὅστις, νομίζομεν, εἶναι διάφορος τοῦ χῶρου τῆς μονῆς τοῦ κῦρ Ἰωήλ. Ὡς καθολικὸν τοῦ μοναστηριακοῦ τούτου χῶρου ἐθεωρήθη παλαιότερον μὲν αὐτὸς οὗτος ὁ ναῖσκος τοῦ Σωτῆρος.² Τοῦτο ὅμως ἀπερρίφθη πειστικώτατα ὑπὸ τοῦ Ἀ. Ξυγγοπούλου.³ Ἀπεδόθησαν ὅμως ὑπ' αὐτοῦ τὰ ἐν λόγῳ παρεκκλήσια εἰς τὴν ἀνατολικῶς τῆς Ἀψίδος κειμένην μονὴν Ἰωήλ,⁴ διότι οὐδεμία ὑποψία ὑπῆρχε τότε, ὅτι ὁ νεωτέρων χρόνων ναὸς τῆς Παναγούδας ἦτο δυνατὸν νὰ ἔκειτο εἰς τὸν μοναστηριακὸν χῶρον καὶ εἰς τὴν θέσιν ἴσως τοῦ καθολικοῦ τῆς Νέας Μονῆς. Ἡ Παναγούδα ὅμως συγκεντρώνει ἐν ἀνακεφαλαιώσει τὰς ἐξῆς περὶ αὐτοῦ ἐνδείξεις: 1) κεῖται εἰς τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τοῦ χῶρου τῶν ἀνακτόρων τοῦ Γαλερίου καὶ ἐντὸς τοῦ χῶρου τούτου ἀναζητοῦμεν τὴν Νέαν Μονήν,⁵ 2) κεῖται ἐντὸς μοναστηριακοῦ χῶρου (διαφόρου τῆς ἀνατολικῶς τῆς Ἀψίδος κειμένης μονῆς Ἰωήλ), ὡς δεικνύουν τὰ πλησίον αὐτῆς σφζόμενα παρεκκλήσια καὶ ἄλλα λείψανα, ἢ περὶ μοναστηριακοῦ χῶρου παράδο-

τὸ ἐν λόγῳ Ναῖδριον· γνωρίζω δὲ ὅτι πάντοτε οἱ ἐκάστοτε ἐφημέριοι τῆς Παναγούδας ἐτέλουν καὶ τὴν θεῖαν μυσταγωγίαν ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ Ναῖδρίῳ, ὡς ἄκις εὐσεβεῖς χριστιανοὶ ἐξήτουν τοῦτο...». Τοῦτο σημειοῖ καὶ ὁ Ἀ. Ξυγγοπούλος, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ κλ., ἐνθ' ἄν. σ. 73 καὶ σημ. 3, θεωρῶν προφανῶς τὴν ἐξάρτησιν νεωτέρων. Ἄπαντα τὰ παρεκκλήσια ταῦτα λειτουργοῦνται ὑπὸ τοῦ ἐφημερίου τῆς Παναγούδας.

¹ Βακαλοπούλου, ἐνθ' ἄν. σ. 245/6.

² Βακαλοπούλου, ἐνθ' ἄν. σ. 246 κέ., ὅπου καὶ οἱ παλαιότεροι ὑποστηρικταὶ τῆς ἀπόψεως ταύτης.

³ Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ κλ., ἐνθ' ἄν. σ. 68 κέ.

⁴ Αὐτόθι, σ. 72: «Ἡ ἐκεῖ ὑπαρξίς ὅλων αὐτῶν τῶν κτισμάτων μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν λίαν πιθανήν, ὡς τοῦλάχιστον νομίζω, εἰκασίαν ὅτι εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὑπῆρχεν ἄλλοτε μονή, τῆς ὁποίας παρεκκλήσια ἦσαν καὶ ὁ ναῖσκος τοῦ Σωτῆρος καὶ ἡ μικροσκοπικὴ βασιλικὴ τῆς Παναγίας Ἐλεούσης καὶ ὁ ναὸς τέλος, εἰς τὸν ὅποιον ἀνήκεν ὁ διασωθεὶς πλινθόκτιστος τοῖχος μετὰ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ στηριζομένου νεωτέρου ναῖσκου τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς — Ποία ὅμως ἡ μονὴ αὕτη; Δὲν νομίζω ἀπίθανον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αὕτη θὰ ἦτο ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος καλουμένη τοῦ κῦρ Ἰωήλ».

⁵ Ἐσχάτως, νοτίως τοῦ ναοῦ τῆς Παναγούδας, παρὰ τὴν ὁδὸν Πρίγκιπος Νικολάου (παλ. Κισσάβου ἢ Πολωνίας), κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν χωμάτων πρὸς θεμελίωσιν νέας οἰκοδομῆς ἀνευρέθησαν παχεῖς τοῖχοι ρωμαϊκῆς τοιχοδομίας, ἀνήκοντες κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Χ. Ι. Μακαρόνα ἀναμφιβόλως εἰς τὸ συγκρότημα τῶν ἀνακτόρων.

σις και τὸ ἐνιαίον τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ ἐκεῖ χώρου, 3) τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας, ὡς και ἡ Νέα Μονή, 4) παρέμεινεν εἰς ἑλληνικὰς χεῖρας, ὁ δὲ ἄγνωστος μέχρι σήμερον λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἀφέθη αὕτη ἐλευθέρα εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, πρέπει νὰ εἶναι ὅτι ἦτο μετόχιον μονῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὡς ἡ Νέα Μονή ἦτο μετόχιον τῆς Λαύρας, και 5) εἰς τὸν ναὸν τοῦτον και ὄχι εἰς ἄλλον ὑπῆρχεν ὁ εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον Ἀθηνῶν μεταφερθεὶς ἀριστουργηματικὸς ἐπιτάφιος τοῦ 14ου αἰῶνος. (Τοῦτο δυνατὸν νὰ εἶναι τυχαῖον γεγονός, ἀλλὰ δυνατὸν ἐπίσης ὁ ἐπιτάφιος νὰ ἐκληρονομήθη ἀπὸ παλαιότερον ναὸν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν).¹

Πᾶσαι αἱ ἐνδείξεις αὗται ὑποδεικνύουν ὅτι ἡ Παναγούδα κεῖται εἰς μοναστηριακὸν χώρον, συγκεντροῦντα πολλὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Νέας Μονῆς, γεγονός, περὶ τοῦ ὁποῦ οὐδεμία ὑπόψια εἶχε γεννηθῆ μέχρι σήμερον. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ σημερινὸς ναὸς εἶναι νεώτερον κτίσμα, φέρων ὑπεράνω τῆς εἰσόδου ἐκ τοῦ ἐξωνάρθηκος μαρμάρινον πλακίδιον μὲ χρονολογίαν 1818 Ὀκτώβριος, οὐδὲν δὲ σημεῖον, δεικνύον ὅτι ἀντικατέστησε παλαιότερον ναὸν εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην. Π ρ έ π ρ ε ι ὅ μ ω ς ν ἄ ἂ ν τ ι κ α τ έ σ τ η σ ε ν , ἴ σ ω ς μ ἄ λ ι σ τ α ἐ π α ν ε ι λ η μ μ έ ν ω ς , ἀ φ ο ὕ ε ὑ ρ ί σ κ ε τ α ι εἰς μοναστηριακὸν χώρον ἐν μέσῳ παρεκκλησίων μοναστηρίου, χρονολογουμένων μάλιστα ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος. Ἡ παλαιότερα γραπτὴ μνεία τῆς Παναγούδας εὐρίσκειται, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, εἰς κώδικα τῆς Θεσσαλονίκης και εἶναι τοῦ ἔτους 1789. Εἰς τοῦτον ἀναφέρονται λογαριασμοὶ (κατάστιχον): *τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐκκλησίας τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου ἐπονομαζομένης Παναγούδας*.² Ἡ ὀνομασία Παναγούδα λοιπὸν φαίνεται παλαιότερα τοῦ 1789, ὁπότε ὑπῆρχεν ὁ σημερινὸς ναός. Τί ὑπῆρχεν ὅμως ἐκεῖ πρὸ τοῦ 1789; Μετόχιον τοῦ Ὁρους λίαν πιθανῶς. Τοῦτο, διότι μόνον αἱ μοναὶ τοῦ Ἄθω εἶχον ἐπὶ τουρκοκρατίας δικαίωμα νὰ κτίζουν ναοὺς.³ Ἐὰν ὁ παλαιότερος οὗτος ναός, τὸ πρὸ τοῦ 1789 μετόχιον, ἦτο αὐτὸ τοῦτο τὸ καθολικὸν τῆς Νέας Μονῆς τοῦ Χούμνου ἢ ἄλλο κτίσμα, ἀντικαταστήσαν ἐκεῖνο, δὲν γνωρίζομεν. Δὲν

¹ Βλ. T a f r a l i, Topographie, σ. 184 καὶ σημ. 2, ἐνθα ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἀπεικόνις τοῦ ἐπιταφίου ἐν BCH 29 (1905), πίν. XIV-XVI. Παραδόξως εἰς τὸν κώδικα 58 τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης (βλ. Λ α ο ὄ ρ δ α, ἐνθ' ἄν. σ. 213) ὑπάρχει, κατὰ πληροφορικὴν πληροφориαν τοῦ κ. Λαούρδα, περιγραφή ἐπιταφίου ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ τῆς Νέας Μονῆς.

² Ἑθνικὴ βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν. Κώδικες Θεσσαλονίκης, ἀριθ. 2673 (Ἀνεκδοτος κατάλογος). Τὴν πληροφορίαν ὀφείλω εἰς τὴν καλωσύνην τοῦ καθηγητοῦ μου κ. Ἄ. Ευγγουπόλου.

³ Σ ω φ ρ ο ν ί ο υ Ε ὑ σ τ ρ α τ ι ἄ δ ο υ, Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἄθω. Ἑλληνικά 2 (1929), σ. 336, ἀριθ. λς'), φ. 117-117β: Ἀνίγγραφον μεταφράσεως διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης και τῶν Ἐρησκειμάτων ὑπ' ἀριθ. 329 πρὸς τὸ Βιλαγιέτιον τῆς Θεσσαλονίκης, ὅτι ἔχουσι τὸ ἐλεύθερον αἱ μοναὶ νὰ ἐπισκευάζωσι

εἶναι πλέον δυνατόν σήμερα νὰ μάθωμεν τί συνέβη εἰς ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν ἢ μονὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὰ πεντακόσια περίπου σκοτεινὰ ἔτη τῆς τουρκοκρατίας, ἀφοῦ εἴχομεν τὸ δυστύχημα νὰ καοῦν κατὰ τὴν μεγάλην πυρκαϊάν τῆς πόλεως τοῦ 1890 τὰ ἀρχεῖα τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Δικαιούμεθα ὅμως νὰ υποθέσωμεν ὅτι ἡ τὸ 1405 εἰς τὸ Ὀδοιπορικὸν τοῦ ἐκ Σμολένσκ Ἰγνατίου διὰ τελευταίαν, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, φορὰν ἀναφερομένη Νέα Μονὴ θὰ διετηρήθη πολὺ πέραν τῆς ἀλώσεως τοῦ 1430. Τὸ καθολικὸν τῆς Νέας Μονῆς: «solidement bâtie à la veille de l'occupation ottomane, avait, autant que tant d'autres monuments chrétiens, toute chance de traverser les siècles», λέγει ὁ αἰδεσ. Laurent.¹ Πράγματι ὁ ἐγκωμιστὴς τοῦ Γαβριὴλ περιγράφει τὸ ὑπὸ τούτου περατωθὲν καθολικὸν τῆς μονῆς ὡς λαμπρὸν καλλιμάρμαρον οἰκοδόμημα: «Ὁ δὲ θαυμαστός Γαβριὴλ καὶ τῷ ναῷ πέρας ἔθετο καὶ τὰ πέριξ εἰς τόδε κάλλους καὶ λαμπρότητος ἤγαγεν ὡς ἐμπρέπειν μὲν λαμπρὸν οἶον τῇ πόλει... ὅσα γε εἰς κ ι ὀ ν ο ν καὶ μ α ρ μ ἄ ρ ω ν αὐγὴν καὶ γραφικῆς ἀκριβείας φέρει εἶπερ ἂν αὐτὸν ἀπόρροϊάν τινα θείου κάλλους...».² Δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν κατὰ λέξιν τὰς ἐκ πρώτης ὄψεως ὡς ρητορικὰς ὑπερβολὰς φαινομένας φράσεις ταύτας τοῦ ἐγκωμιστοῦ, ἰδίως ἐὰν πράγματι ὁ Μακάριος Χοῦμνος ἀνῆκεν εἰς τὴν ἀμπλουτον ἐν Θεσσαλονίκῃ οἰκογένειαν τῶν Χοῦμνων καὶ ἦτο συγγενὴς τοῦ Νικηφόρου Χοῦμνου.³ Ἐκτὸς τούτων οἱ Texier - Pullan μεταξὺ τῶν ναῶν τῆς πόλεως, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἀναφέρουν ἐκ φιλολογικῶν πηγῶν χωρὶς νὰ κατονομάζουσιν αὐτὰς ἀκριβῶς, συγκαταλέγουν καὶ ναὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ τ ο ῦ Ἄ γ ἰ ο υ Χ ο ῦ μ ν ο υ καὶ ἡ πληροφορία αὕτη δὲν δύναται νὰ προέ-

καὶ νὰ κτιζῶσιν οἰκοδομάς. Ἄριθ. λη', φ. 121β: Ἐπιστολὴ Νομάρχου Θεσσαλονίκης Χασάν (1886) πρὸς τὸν Καϊμακάμην Ἄγιου Ὄρους περὶ ἀδείας οἰκοδομῶν τῶν μονῶν. (Ἀρχεῖον Λαύρας). Ἐνῶ τούναντίον ὑπάρχουν τουρκικὰ ἔγγραφα, διὰ τῶν ὁποίων ζητεῖται ἡ σύλληψις καὶ τιμωρία ἰδιωτῶν, οἱ ὁποῖοι ἄνευ εἰδικῆς ἀδείας ἐπεχείρησαν ἐπισκευὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἄγιου Νικολάου Θεσσαλονίκης. Βλ. Ἰ. Κ. Β α σ δ ρ α β ἔ λ λ η, Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας. Α' Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης 1695 - 1910, Δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθ. 13. Θεσσαλονίκη 1952, σ. 163, ἀριθ. 130 (7 Ὀκτωβρίου 1722). Μόνον δι' ἐπισκευὰς καὶ χωρὶς ἀνύψωσιν τῆς στέγης ἢ ἀλλαγὴν τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου, ἀπαγορευομένων τούτων, ἐχρειάζετο εἰδικὴ ἄδεια καὶ τοιαύτην λαμβάνουν οἱ Θεσσαλονικεῖς τὸ 1699 διὰ νὰ ἐπιδιορθώσουν τὸν μητροπολιτικὸν τῶν ναῶν τοῦ Ἄγιου Δημητρίου (διάφορον τῆς βασιλικῆς). Βλ. Β α σ δ ρ α β ἔ λ λ η, ἔνθ' ἄν. σ.36, ἀριθ. 29 (29 Ἰουνίου 1699). Ἡ ἀνέγερσις λοιπὸν νέου ναοῦ πολὺ πρὸ τοῦ 1789 (τῆς Παναγούδας) ἠδύνατο νὰ γίνῃ μόνον ὑπὸ μονῆς τοῦ Ἄθω εἰς τὴν θέσιν μετοχίου αὐτῆς ἐν τῇ πόλει.

¹ L a u r e n t, ἔνθ' ἄν. σ. 254.

² Λ α ο ῦ ρ δ α, ἔνθ' ἄν. σ. 204.

³ Βλ. L a u r e n t, ἔνθ' ἄν. σ. 243 καὶ σημ. 2. Πρβ. ἄρθρον Τ ο ῦ α ὑ τ ρ ο ῦ, Choumnos (Nicéphore), ἐν Dict. d' Hist. et de Geogr. Ecclesiastique, τόμ. 12, Paris 1953, στήλ. 765 - 768.

χεται ἐκ πηγῆς προγενεστέρας τῆς τουρκοκρατίας, διότι θὰ ἦτο πολὺ μικρὸν τὸ χρονικὸν διάστημα, διὰ νὰ λησμονηθῇ ὁ ἰδρυτὴς τῆς Νέας Μονῆς ὡς πρόσωπον μοναχοῦ καὶ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἅγιος.¹ Κατὰ ταῦτα ἡ Νέα Μονὴ πρέπει νὰ ἦτο στερεὸν κτίσμα, τοῦ τύπου ἴσως τῶν ἄλλων ναῶν τῆς Θεσσαλονίκης ἐκ τοῦ 14ου αἰῶνος, καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε διατηρηθῇ μέχρι σήμερον, ὡς διετηρήθησαν παλαιότεροι ναοὶ τῆς πόλεως ἐκ τοῦ 14ου αἰῶνος (οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι π.χ. 1312 · 1315). Ἄγνωστος ὅμως αἰτία κατέστρεψε ταύτην εἰς ἄγνωστον χρονολογίαν, ἐπὶ τουρκοκρατίας βεβαίως, ἀφοῦ τὸ 1405 ἀναφέρεται ἀκόμη διὰ τελευταίαν φορὰν ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου.

* *

Ταῦτα εἶναι πάντα ὅσα ἐπιτρέπουν αἱ σημεριναὶ ἡμῶν γνώσεις νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς Νέας Μονῆς. Δυναμέθα νῦν νὰ ἀνακεφαλαιώσωμεν τὰ ἀνωτέρω κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν συντόμως ὡς ἑξῆς. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1350 - 1375 ὁ ἐκ τῆς πλουσίας ἐν Θεσσαλονίῃ οἰκογενείας τῶν Χούμνων μοναχὸς Μακάριος Χούμνος ἤρχεισε τὴν οἰκοδόμησιν μονῆς διὰ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἰς τὸν χώρον τῶν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἠρειπωμένων ρωμαϊκῶν ἀνακτόρων. Τὴν μονὴν καὶ τὸ λαμπρὸν οἰκοδόμημα τοῦ καθολικοῦ αὐτῆς ἐπεράτωσεν ἐντὸς τῆς αὐτῆς χρονολογίας ὁ μαθητὴς αὐτοῦ καὶ μετέπειτα μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γαβριήλ. Ἡ μονὴ ὠνομάσθη Νέα Μονὴ καὶ ἀναφέρεται κατόπιν εἰς ἔγγραφα τοῦ 1392, τοῦ 1394, καὶ τοῦ 1401. Ταύτην ἐπεσκέφθη τὸ 1405 ὁ Ρῶσος περιηγητὴς Ἰγνατίος ὁ ἐκ Σμολένσκ καὶ πρέπει νὰ διετηρήθη πολὺ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως τοῦ 1430, ἀλλὰ δὲν σώζεται σήμερον, καταστραφεῖσα ὑπὸ ἀγνώστου αἰτίας ἐπὶ τουρκοκρατίας. Τὴν θέσιν τῆς μονῆς πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὸν γνωστὸν σήμερον χώρον τῶν ρωμαϊκῶν ἀνακτόρων καὶ νὰ ἀναγνωρίσωμεν ταύτην εἰς ἑλληνικὴν ἐν αὐτῷ κειμένην καὶ ἐλευθέραν ἐπὶ τουρκοκρατίας παραμείνασαν ἐκκλησίαν, διότι ἡ μονὴ ἐγένετο μετόχιον τῆς Λαύρας καὶ τὰ μετόχια μονῶν τοῦ Ἄθω ἐν τῇ πόλει δὲν ἐθίγησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τοιαύτη ἐκκλησία ἐν τῷ ἐν λόγῳ χώρῳ εἶναι μόνον ἡ σημερινὴ Παναγούδα, ἡ ὁποία κεῖται ἐν μοναστηρικῷ χώρῳ, περιβάλλεται ὑπὸ παρεκκλησιῶν τοῦ 14ου αἰῶνος, εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὴν Παναγίαν, ἔμεινεν ἐλευθέρῃ ἐπὶ τουρκοκρατίας δι' ἄγνωστον μέχρι τοῦδε λόγον καὶ εἶχε παλαιὸν ἐπιτάφιον τοῦ 14ου αἰῶνος. Τὸ σημερινὸν οἰκοδόμημα τοῦ ναοῦ εἶναι βέβαια νεώτερον, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀντικατέστησε παλαιότερον οἰκοδόμημα. Ἐὰν τοῦτο ἦτο αὐτὸ τοῦτο τὸ καθολικὸν τῆς Νέας Μονῆς τοῦ Χούμνου ἢ ἄλλο διάδοχον ἐκεῖνου, τοῦτο δὲν εἶναι γνωστὸν οὔτε εἶναι δυνατὸν σήμερον νὰ γνωσθῇ.

Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

¹ Texier-Pullan, ἐνθ' ἀν. σ. 122, ἀριθ. 6: St. Chumnus.